

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ ХХ ст.

Пержун В. В.

к.с.н., доц. кафедри соціології,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті визначені основні положення і напрями розвитку історичної соціології як окремої галузі соціологічних знань. Таке твердження – вимога часу, так як сама соціологія все більше починає звертатися до історичного минулого, соціальних зв'язків поколінь, соціально-історичного досвіду і його впливу на сучасність. Звідси завданням і метою історичної соціології є дослідження цих непростих соціальних процесів у соціально-історичному просторі саме з позицій соціологічної теорії.

В статье определены основные положения и направления развития исторической социологии как отдельной отрасли социологических знаний. Такое утверждение - требование времени, так как сама социология все больше начинает обращаться к историческому прошлому, социальных связей поколений, социально-исторического опыта и его влияния на современность. Отсюда задачей и целью исторической социологии является исследование этих непростых социальных процессов в социально-историческом пространстве именно с позиций социологической теории.

In the article the basic positions and directions of development of historical sociology as a separate branch of sociological knowledge. This assertion - requiring time, as she Sociology increasingly turn to the historical past, generations of social ties, social, historical experience and its impact on the present. Hence the objective and purpose of historical sociology is the study of complicated social processes in socio-historical space it from the standpoint of sociological theory.

Ключові слова: історична соціологія, соціальні зв'язки і відносини, історичне минуле, сучасність, суспільство.

Актуальність. Суспільні трансформації актуалізують пошук шляхів адекватного розвитку соціологічної теорії, що, у свою чергу, обумовлює інтерес соціологів до соціально-історичного минулого як передумови прогнозу майбутнього. Звернення до нього збагачує розуміння соціальних процесів сучасності. Історія ХХ століття – історія революцій, воєн, трансформаційних процесів і перебудов як національно-державного, так і світового рівня. Все це спонукає науковців до переосмислення даної епохи та дослідження складних суспільно-політичних і соціально-економічних проблем як історичного минулого, так і сьогодення, що перебувають у взаємозалежності і являють собою одне нерозривне ціле. В цьому важливість та актуальність розробки основних ідей та положень історичної соціології.

Мета і завдання. Метою статті є розкрити основні напрями дослідження історичної соціології. Виходячи з поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати етапи становлення і розвитку історичної соціології; окреслити предметну сферу та теоретико-методологічні засади історичної соціології; вивчити зародження і сучасний стан вітчизняної історичної соціології.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням у царині історичної соціології займалися і займаються відомі соціологи та історики – М.Вебер [2], П.Сорокін [15], В.Ключевський [6], Р.Козеллек [7], П.Штомпка [19], Ю.Левада [9], Ж.Тощенко [16] та ін. Серед українських вчених минулого варто назвати М.Грушевського [4], Д.Донцова [5], М.Шаповала [18], В.Липинського [10] та ін. Сьогодні даними питаннями цікавляться такі дослідники, як Я.Алстед [1], Ф.Абрамс [17], А.Мартинів [11], П.Кутуєв [8], В.Пержун [12], М.Романовський [13], Ю.Сорока [14] та ін.

У соціологічній науці, особливо в Україні, існують не чисельні теоретичні розробки дослідження в галузі історичної соціології. Звідси непросто виявити саму специфіку історичної соціології саме з позицій соціологічного знання, як непросто знайти співвідношення між історією і соціологією. Одні автори більше схиляються до історії, відводячи соціології інструментальне місце, інші вирішують виключно соціологічні завдання. Можна вирізнити щонайменше два взаємопов'язаних підходи в цій проблемі. Перший стосується соціологічних концепцій, що розробляють для аналізу історичних даних, а також

для виявлення соціальних закономірностей за допомогою соціологічного аналізу історичного розвитку. Для іншого підходу притаманним є використання історичних даних для ілюстрації чи перевірки певних соціологічних концепцій або розбудови теорії генезису окремих соціальних явищ і процесів.

Але не дивлячись на це, варто стверджувати, що проблеми історичного минулого, соціально-історичного досвіду поколінь, зв'язку соціології та історії як взаємодоповнюючих наук, історичної свідомості суспільства, дослідження актуальних проблем соціальної та історичної пам'яті народів, націй, різноманітних соціальних груп, важливі питання соціальних зв'язків і відношень минулого, що мають продовження в сучасності вивчається в такій порівняно молодій галузі соціології, як історична соціологія. Проте, слід зауважити, що на дані проблеми звертали увагу, свого часу, відомі соціологи, історики, філософи – Г.Антипов, Р.Арон, М.Барг, М.Вебер, М.Грушевський, Д.Донцов, В.Ключевський, І.Кон, Ю.Левада, В.Липинський, А.Ракитов, П.Сорокін та ін.

Найбільше приділяв увагу становленню історичної соціології як окремої галузі соціологічного знання М.Вебер, а його теорія капіталізму у праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [2], на думку дослідників наукової спадщини соціолога, може слугувати основою до універсальної історичної соціології. М.Вебер одним з перших впровадив застосування емпіричних досліджень історичних процесів за допомогою точних соціологічних понять. Більше того, вся наукова діяльність М.Вебера як соціолога ґрунтувалася на якісній історичній ерудиції, яскравим прикладом якої є його відома, вище згадана, праця «Протестантська етика і дух капіталізму». Своєрідне бачення історичної перспективи привело вченого до заперечення позаісторичних механістичних «законів історії» і змусило звернутися до аналізу конкретних соціально-історичних змін [12, с. 50].

Розвиток сучасної соціологічної теорії обумовлює підвищення інтересу до історичного минулого. Звернення до історії розширює можливості та важелі самої соціології, поглиблює розуміння соціальних процесів. Американський соціолог Ф.Абрамс писав, що «соціологічне пояснення є поясненням історичним» [17, с. 16]. Цими словами він обґрунтовує давно назріле положення про необхідність відмови від погляду, що історія вивчає окремі факти, а соціологія формулює загально визнані гіпотези. Звідси, можна робити висновок про зростаючу роль на саму соціологію та історію порівняно нової галузі соціологічного знання – історичної соціології. Але тут, власне, потрібно пам'ятати і враховувати, що соціологи досить вдало, ще в минулому, користувалися історичними підходами. Засновник соціології О.Конт, зокрема, порівнював різні етапи історичного розвитку людства. Завдяки такому підходові була запропонована періодизація історії не на подіях і явищах, а на характеристичні ступенів оволодіння знаннями. Із соціальної філософії та соціології до історії перейшла ідея і віра в прогрес та переконання, що поступ історії суспільства визначається також і розвитком людського розуму. На це звертає увагу один з українських дослідників проблем історичної соціології А.Мартинів [11].

Історичну соціологію як пошук загального в історичному процесі розглядав російський історик В.Ключевський. У своїх історичних працях він ставив «соціологічні завдання», називав історію підготовчими сходами «наукової споруди соціології». З часом, за його словами, з науки про те, як будувалося людське співжиття – «і це буде заслугою історичної науки» – може виробитися загальна соціологічна частина її – «наука про загальні закони людських суспільств» [6, с. 297-303]. В такому ж напрямку розглядав взаємодоповнення історії та соціології відомий російсько-американський соціолог П.Сорокін, аналізуючи цикли соціально-історичного процесу [15, с. 125 – 127].

В наш час даними проблемами займаються як історики, так і соціологи на Заході: Ф.Абрамс, Ч.Тіллі, Я.Алстед, Р.Козеллек, П.Нора, П.Штомпка та інші; в Росії – В.Бойков, В.Єльчанінов, М.Масловський, Б.Миронов, М.Романовський, Ж.Тощенко, А.Черних та ін. Продовженням становлення і утвердження історичної соціології, як самостійного напрямку соціології є XIX Міжнародний конгрес історичних і соціально-гуманітарних наук в Осло (6 – 13 серпня 2000 року) де порушувалися питання важливості переходу на рівні парадигм від локальної до глобальної історії [12, с. 51]. Розв'язання цього завдання вимагає удосконалення теоретичного рівня історичної науки, а це можливо тільки при налагодженні нових методологічних та концептуальних зв'язків з іншими соціальними науками, серед яких не останнє місце посідає соціологія. Вираженням таких зв'язків і є дослідження в галузі історичної соціології.

Говорячи про розвиток історичної соціології в Україні, варто буде зауважити, що своїми коріннями вона сягає кінця XIX – початку XX століття. Серед науковців, які стояли у витоків української соціології, вивчали певні аспекти та особливості історичної соціології, ролі людини (особистості) в історії, досліджували соціальні процеси тодішньої України, її національно-визвольний рух, взаємозв'язок соціального і національного тощо варто згадати

– І.Франка, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Липинського, М.Шаповала, О.Потебню, Д.Чижевського, В.Вернадського та ін. Кожний з них приділяв увагу історичному минулому своєї нації і держави, яке має продовження у сучасності, виокремлював найбільш важливі соціальні і національні проблеми сьогодення, вивчав соціальну роль людини і народу у світовому циклі розвитку, досліджував соціально-політичні і соціокультурні процеси, що проходили в Україні та за її межами, але впливали на соціально-економічний і політичний поступ української державності тощо.

До прикладу, Д.Донцов у своїх наукових і літературно-публіцистичних розвідках приділяв увагу як соціальним проблемам тогочасного українського суспільства, так і національним, хоча необхідно зауважити, що питання національного характеру, етнічної свідомості і самосвідомості, завдання національно-визвольного руху він ставив на перше місце. Героїчне історичне минуле, споконвічна боротьба українського народу за свою незалежність, воля як вияв цієї боротьби, устремління, самопожертва і відданість, а також знання, оцінка і осмислення рідного історичного минулого, своїх традицій – ось шлях до свободи і незалежності. Думки, погляди та ідеї свого «чинного націоналізму» щодо майбутнього української нації і державності Д.Донцов виклав у, донедавна забороненій, роботі «Націоналізм» [5].

Окремої уваги заслуговує наукова спадщина В.Липинського, який займався розробкою теоретичних проблем історичної соціології. Він зачіпає питання соціальної відповідальності національної еліти, національної аристократії як соціальної групи, яка має бути на сторожі інтересів та цінностей свого народу. Іншими словами, аристократія – це не щось наперед дане, а соціальні групи людей, що повинні самі створити себе, виправдати своє право на існування і захист інтересів своєї держави. При цьому В.Липинський поняття нації трактує так: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [10, с. 82]. Дуже актуальні й значущі слова і сьогодні для українського суспільства. Також важливим моментом в історико-соціологічних доробках В.Липинського є його звернення до такого поняття, як історична пам'ять. Без історичної пам'яті не може існувати людина і народ взагалі. Якщо в нації немає історичної пам'яті вона перестає функціонувати як органічна одиниця соціально-історичного процесу, її розвиток вповільнюється. Щоб такого не сталося, повинно формуватися і утверджуватися почуття поваги до національних, соціальних і культурних цінностей минулого, тих соціальних груп і спільнот, окремих особистостей, які були носіями цих цінностей.

У сучасній Україні, останніми роками, з'являються публікації в яких досліджується тематика історичної соціології. Можна назвати роботи Є.Головахи [3], А.Мартінова [11], П.Кутуєва [8] В.Пержуна [12], Ю.Сороки [41] та інших, а також появу першого альманаху з соціальної історії «Соціум».

Українські соціологи приходять до висновку, що вивчення науково-теоретичних засад історичної соціології як галузі соціологічного знання вимога часу. Зумовлено це, в першу чергу, самим предметом соціології, яка звертається до визнання історичного минулого, соціальних зв'язків поколінь, впливу історії на сучасність, погляду у майбутнє. Завдання історичної соціології – дослідження цих складних соціально-історичних процесів саме з позицій соціологічної теорії. Ми переконані, що відтворюючи генетичний зв'язок між поколіннями соціально-історичний досвід забезпечує соціокультурне успадкування і спадкоємність у складному процесі розвитку людського суспільства. Накопичення і передача досвіду з покоління в покоління, соціальні відносини і зв'язки, що були в минулому і мають вплив на сучасне складають суттєву та необхідну характеристику суспільного поступу, а це є одним з важливих моментів дослідження саме історичної соціології. Виходячи з того, що соціально-історичний досвід володіє можливостями передачі досвіду наступним поколінням, можна говорити, що він є важливою ланкою між минулим і сучасним, забезпечуючи невидимий зворотній взаємозв'язок суспільної практики минулого, сучасного і майбутнього. І такий зв'язок неминучий, особливо в перехідні етапи розвитку націй і держав, коли відбуваються складні зрушення в духовній, соціокультурній та виробничо-матеріальній сферах суспільного буття.

Особливістю історичної соціології є теза, що історія та соціологія розв'язують дуже близькі пізнавальні завдання. Ця «спорідненість» яскраво виявляється у предметній сфері. Предмет соціології – соціальна діяльність людини, соціальні відносини та процеси, спільноти і суспільства як цілісні системи, їхні функції та структури і т.п. Соціологія вивчає стан та динаміку власного предмета, спираючись на соціальні факти та емпіричні дані, отримані за допомогою соціологічних, а також інших наукових підходів та методів. Історію цікавить соціальне буття людини в минулому. При цьому соціологія та історія володіють можливостями на методологічному рівні доповнювати одна одну. Виходячи з даного контексту важливими і актуальними стають наукові-практичні та теоретико-методологічні

проблеми відродження досліджень у контексті історичної соціології та вивчення проблем міждисциплінарного теоретичного синтезу історії та соціології.

На сьогодні існує декілька визначень предметного поля та кола теоретичних проблем, які покликана розв'язувати історична соціологія. Так, польський соціолог П.Штомпка визначає історичну соціологію як особливий теоретико-методологічний напрям, який порушує конкретні історичні проблеми, маючи на меті їх соціологічний аналіз [19, с. 111]. Цікаві напрацювання в цій галузі знань Н.Еліаса, котрий виступав за співпрацю істориків та соціологів і критикував останніх за їхній «відступ у сучасне», а також Ч.Тіллі, який наполягав на посиленні інтеграції історії та соціології й доводив, що соціологія має дістати історичне обґрунтування [12, с. 51]. Крім цього, історична соціологія в межах дослідницького підходу розглядає суспільні процеси у порівнянні, виступаючи ядром теорії соціальних змін. З іншого боку, вивчаючи соціальну реальність як таку, що історично відбулася, як продукт того, що уже сталося, вона спроможна аналізувати ті нереалізовані позитивні можливості, що так і залишилися можливостями і були відкинуті з тих чи інших причин. У цьому сенсі історична соціологія досліджує такі поняття, як спадкоємність поколінь і соціальне перенесення інновацій та можливостей, що робить реальним прогнозування результатів реформ та шляхи їх реалізації.

Не дивлячись на різні методологічні підходи і трактування щодо предметного поля історичної соціології, в структурі соціологічного знання можна виділити, на нашу думку, деякі загальні компоненти дослідження власне історичної соціології:

- сконструйоване історичне минуле якого уже не існує, але воно впливає на суспільні відносини сьогодні (відношення до минулого через його оцінку, переживання, співучасть і т.ін.);
- спадкоємна діяльність поколінь (взаємозалежність та взаємодоповнення соціально-історичної роботи минулих поколінь і поколінь сучасних, вплив минулого на сучасне);
- соціальна пам'ять (пам'ять поколінь, яка завжди присутня у народі, нації, суспільстві);
- соціально-історичний простір і час (триєдина якісна ознака, що відбиває взаємообумовленість і взаємовплив минулого, сучасного і майбутнього).

Отже, історична соціологія забезпечує єдність аналізу соціально-історичного минулого, сучасного й майбутнього часового континууму соціологічного теоретизування та емпіричних досліджень за допомогою включення історичного минулого до аналізу досліджуваних об'єктів. Більш ширше це можна трактувати як соціологічний ретроспективний аналіз соціальних інститутів, структур, цінностей минулого; побудова теорій і концепцій соціології на емпіричній основі історичного (і сучасного) матеріалу; історія сучасності як епохи, що спирається на соціологічне засвоєння минулого; реальні можливості прогнозування суспільного розвитку на уроках соціально-історичного минулого.

Як підсумок, ми спробуємо певною мірою поділитися нашими міркуваннями, щодо подальшого розвитку історичної соціології. Історична соціологія не може відриватися від загальноновизнаних принципів, які характеризують предмет соціології взагалі. Але в сучасній соціологічній науці існують різні точки зору на предмет соціології. У нашому випадку предмет соціології, на наш погляд, складає реальну суспільну свідомість в її соціально-історичному вимірі, діяльність і поведінку людей, соціокультурні умови функціонування як свідомості, так і поведінки; то в такому розумінні дане твердження можна віднести і до предмету історичної соціології. Враховуючи специфіку даної галузі соціологічного знання на перший план ми повинні ставити конкретні історичні умови, ті реальні обставини, в яких діяли люди, але з позицій вимог соціологічної науки – виявляти не стільки одиничне, неповторне, об'єктивно обумовлене, а особливе і навіть загальне, що дасть змогу згрупувати і класифікувати одиничні явища і процеси в різних історичних середовищах. Відповідно не менш серйозне значення в такому розумінні даної проблематики має аналіз історичної свідомості в життєдіяльності людей по реалізації мотивів, цінностей, установок, що мають пряме або опосередковане відношення до історичного досвіду і пам'яті народів і націй. Вважаємо, що наукове осмислення і вирішення цих питань потребує творчого підходу, так як це дасть можливість подальшого розвитку міждисциплінарного зв'язку соціології та історії, а як результат – виділення історичної соціології в окремий напрямок спеціальних і галузевих соціологій.

Література:

1. Алстед Я. Историческая социология – зачем и как? / Я.Алстед // Социологические исследования . – 2005 . - №5 . – С. 122 – 128.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер . – К.: Основи, 1994 . – 261с.

3. Головаха Є. Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспективи розвитку / Євген Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг . – 2004 . - №1 . – С. 5 – 14.
4. Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія / Михайло Грушевський . – К.: Наукова думка, 1997 . – 234с.
5. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов // Геополітичні та ідеологічні праці . – Львів: Кальварія, 2001 . – Т.1 . – С. 91 – 239.
6. Ключевский В.О. Афоризмы. Исторические портреты и этюды. Дневники / В.О.Ключевский . – М.: Мысль, 1993 . – 415с.
7. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р.Козеллек . – Пер. з нім . – К.: Дух і літера, 2005 . – 317с.
8. Кутуєв П. Соціологія: історичні витоки та сучасні трансформації / Павло Кутуєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг . – 2009 . - №3 . – С. 183 – 206.
9. Левада Ю.А. Историческое сознание и научный метод / Ю.А.Левада // Философские проблемы исторической науки . – М.: Наука, 1969 . – С. 186 – 225.
10. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський // Філософська і соціологічна думка . – 1991 . - №10 . – С. 63 – 83.
11. Мартинов А.Ю. Исторична соціологія / А.Ю.Мартинов . – К.: УАІД «Рада», 2004 . – 288с.
12. Пержун В.В. Исторична соціологія як галузь соціологічного знання / Володимир Васильович Пержун // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи . – 2010 . - №889 . – С. 50 – 53.
13. Романовский Н.В. Историческая социология: проблемы и перспективы / Н.В.Романовский // Социологические исследования . – 2002 . - №10 . – С. 118 – 128.
14. Сорока Ю. Ставлення до минулого / Юлія Сорока // Соціологія: теорія, методи, маркетинг . – 2009 . - №2 . – С. 47 – 66.
15. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин . – М.: Политиздат, 1992 . – 542с.
16. Тоценко Ж.Т. Историческая память и социология / Ж.Т.Тоценко // Социологические исследования . – 1998 . - №5 . – С. 3 – 6.
17. Черных А.И. История и социология: проблемы взаимодействия / А.И.Черных // Социологические исследования . – 2001 . - №10 . – С. 16 – 25.
18. Шаповал М. Загальна соціологія / Микита Шаповал . – К.: Український центр духовної культури, 1996 . – 368с.
19. Штомпка П. Социология социальных изменений / П.Штомпка . – М.: Аспект-Прес, 1996 . – 239с.